

朱自清 给亡妇

谦，日子真快，一眨眼你已经死了三个年头了。这三年里世事不知变化了多少回，但你未必注意这些个，我知道。你第一惦记的是你几个孩子，第二便轮着我。孩子和我平分你的世界，你在日如此；你死后若还有知，想来还如此的。告诉你，我夏天回家来着：迈儿长得结实极了，比我高一个头。闰儿父亲说是最乖，可是没有先前胖了。采芷和转子都好。五儿全家夸她长得好看；却在腿上生了湿疮，整天坐在竹床上不能下来，看了怪可怜的。六儿，我怎么说好，你明白，你临终时也和母亲谈过，这孩子是只可以养着玩儿的，他左挨右挨去年春天，到底没有挨过去。这孩子生了几个月，你的肺病就重起来了。我劝你少亲近他，只监督着老妈子照管就行。你总是忍不住，一会儿提，一会儿抱的。可是你病中为他操的那一份儿心也够瞧的。那一个夏天他病的时候多，你成天儿忙着，汤呀，药呀，冷呀，暖呀，连觉也没有好好儿睡过。那里有一分一毫想着你自己。瞧着他硬朗点儿你就乐，干枯的笑容在黄蜡般的脸上，我只有暗中叹气而已。

从来想不到做母亲的要像你这样。从迈儿起，你总是自己喂乳，一连四个都这样。你起初不知道按钟点儿喂，后来知道了，却又弄不惯；孩子们每夜里几次将你哭醒了，特别是闷热的夏季。我瞧你的觉老没睡足。白天里还得做菜，照料孩子，很少得空儿。你的身子本来坏，四个孩子就累你七八年。到了第五个，你自己实在不成了，又没乳，只好自己喂奶粉，另雇老妈子专管她。但孩子跟老妈子睡，你就没有放过心；夜里一听见哭，就竖起耳朵听，工夫一大就得过去看。十六年初，和你到北京来，将迈儿，转子留在家里；三年多还不能去接他们，可真把你惦记苦了。你并不常提，我却明白。你后来说你的病就是惦记出来的；那个自然也有份儿，不过大半还是养育孩子累的。你的短短的十二年结婚生活，有十一年耗费在孩子们身上；而你一点不厌倦，有多少力量用多少，一直到自己毁灭为止。你对孩子一般儿爱，不问男的女的，大的小的。也不想到什么“养儿防老，积谷防饥”，只拚命的爱去。你对于教育老实说有些外行，孩子们只要吃得好玩得好就成了。这也难怪你，你自己便是这样长大的。况且孩子们原都还小，吃和玩本来也要紧的。你病重的时候最放不下的还是孩子。病的只剩皮包着骨头了，总不信自己不会好；老说：“我死了，这一大群孩子可苦了。”后来说送你回家，你想着可以看见迈儿和转子，也愿意；你万不想到会一走不返的。我送车的时候，你忍不住哭了，说：“还不知能不能再见？”可怜，你的心我知道，你满想着好好儿带着六个孩子回来见我的。谦，你那时一定这样想，一定的。

除了孩子，你心里只有我。不错，那时你父亲还在；可是你母亲死了，他另有个女人，你老早就觉得隔了一层似的。出嫁后第一年你虽还一心一意依恋着他老人家，到第二年上我和孩子可就将你的心占住，你再没有多少工夫惦记他了。你还记得第一年我在北京，你在家。家里来信说你待不住，常回娘家去。我动气了，马上写信责备你。你教人写了一封覆信，说家里有事，不能不回去。这是你第一次也可以说第末次的抗议，我从此就没给你写信。暑假时带了一肚子主意回去，但见了面，看你一脸笑，也就拉倒了。打这时候起，你渐渐从你父亲的怀里跑到我这儿。你换了金镯子帮助我的学费，叫我以后还你；但直到你死，我没有还你。你在我家受了许多气，又因为我家的缘故受你家里的气，你都忍着。这全为的是我，我知道。那回我从家乡一个中学半途辞职出走。家里人讽你也走。哪里走！只得硬着头皮往你家去。那时你家像个冰窖子，你们在窖里足足住了三个月。好容易我才将你们领出来了，一同上外省去。小家庭这样组织起来了。你虽不是什么阔小姐，可也是自小娇生惯养的，做起主妇来，什么都得干一两手；你居然做下去了，而且高高兴兴地做下去了。菜照例满是你做，可是吃的都是我们；你至多夹上两三筷子就算了。你的菜做得不坏，有一位老在行大大地夸奖过你。你洗衣服也不错，夏天我的绸大褂大概总是你亲自动手。你在家老不乐意闲着；坐前几个“月子”，老是四五天就起床，说是躺着家里事没条没理的。其实你起来也还不是没条理；咱们家那么多孩子，哪儿来条理？在浙江住的时候，逃过两回兵难，我都在北平。真亏你领着母亲和一群孩子东藏西躲的；末一回还要走多少里路，翻一道大岭。这两回差不多只靠你一个人。你不但带了母亲和孩子们，还带了我一箱箱的书；你知道我是最爱书的。在短短的十二年里，你操的心比人家一辈子还多；谦，你那样身子怎么经得住！你将我的责任一股脑儿担负了去，压死了你；我如何对得起你！

你为我的捞什子书也费了不少神；第一回让你父亲的男佣人从家乡捎到上海去。他说了几句闲话，你气得在你父亲面前哭了。第二回是带着逃难，别人都说你傻子。你有你的想头：“没有书怎么教书？况且他又爱这个玩意儿。”其实你没有晓得，那些书丢了也并不可惜；不过教你怎么晓得，我平常从来没和你谈过这些个！总而言之，你的心是可感谢的。这十二年里你为我吃的苦真不少，可是没有过几天好日子。我们在一起住，算来也还不到五个年头。无论日子怎么坏，无论是离是合，你从来没对我发过脾气，连一句怨言也没有。——别说怨我，就是怨命也没有过。老实说，我的脾气可不大好，迁怒的事儿有的是。那些时候你往往抽噎着流眼泪，从不回嘴，也不号啕。不过我也只信得过你一个人，有些话

我只和你一个人说，因为世界上只你一个人真关心我，真同情我。你不但为我吃苦，更为我分苦；我之有我现在的精神，大半是你给我培养着的。这些年来我很少生病。但我最不耐烦生病，生了病就呻吟不绝，闹那伺候病的人。你是领教过一回的，那回只一两点钟，可是也够麻烦了。你常生病，却总不开口，挣扎着起来；一来怕搅我，二来怕没人做你那份儿事。我有一个坏脾气，怕听人生病，也是真的。后来你天天发烧，自己还以为南方带来的疟疾，一直瞒着我。明明躺着，听见我的脚步，一骨碌就坐起来。我渐渐有些奇怪，让大夫一瞧，这可糟了，你的一个肺已烂了一个大窟窿了！大夫劝你到西山去静养，你丢不下孩子，又舍不得钱；劝你在家躺着，你也丢不下那份儿家务。越看越不行了，这才送你回去。明知凶多吉少，想不到只一个月工夫你就完了！本来盼望还见得着你，这一来可拉倒了。你也何尝想到这个？父亲告诉我，你回家独住着一所小住宅，还嫌没有客厅，怕我回去不便哪。

前年夏天回家，上你坟上去了。你睡在祖父母的下首，想来还不孤单的。只是当年祖父母的坟太小了，你正睡在坟底下。这叫做“抗坟”，在生人看来是不安心的；等着想办法哪。那时坟上坟下密密地长着青草，朝露浸湿了我的布鞋。你刚埋了半年多，只有坟下多出一块土，别的全然看不出新坟的样子。我和隐今夏回去，本想到你的坟上来；因为她病了没来成。我们想告诉你，五个孩子都好，我们一定尽心教养他们，让他们对得起死了的母亲——你！谦，好好儿放心安睡吧，你。

1932年10月11日作。

Zhu Zı Qing “Rahmetli Eşime”

Qian! Günler çok çabuk geçiyor. Göz açıp kapayınca kadar üç yıl geçti ölümünün üzerinden. Bu üç yılda pek çok şey değişti şu fani dünyada, ama biliyorum ki senin için bunların hiçbir önemi yok. Senin için önemli olan ilk şey çocukların, ikincisi ben. Senin dünyanda çocuklar ve ben eşit değere sahibiz. Sen hayattayken bu böyleydi, şimdi sorsalar, ölmüş olsan bile yine bu böyledir. Bak sana ne diyeceğim; bu yaz eve döndüm, büyük oğlan tam bir delikanlı olmuş, boyu beni geçmiş. Ortanca oğlan en uslusunu, ama eskiye göre biraz zayıf. Kızlarımız Cai Zhi ve Zhuang Zı'da iyiler. En küçük kızın güzelliği dillere destan, ama bacağına yaralar oluşmuş, tüm gün yataktan kalkamıyor, çok çaresiz. Altıncıya gelince...Nasıl desem ki! Sen anlarsın. Ölüm döşeğinde annemle de konuşmuştun ya, bu çocuğun bize verdiği

mutluluk kısa sürdü. Çok çabaladı ama geçen bahar pes etti. Bu çocuk doğduktan birkaç ay sonra senin hastalığın da ağırlaşmıştı. O zaman çocuğa çok yaklaşmaman, sadece bakıcıyı uzaktan kontrol etmen için seni uyarmıştım. Ama sen hiç dayanamaz, yine onu kucaklardın. O hasta halinde bile onun için yaptıklarının yükü yeterince ağırdı. Çocuğun sık sık hastalandığı o yaz, bütün gün onunla ilgilendin. Çorbaydı, ılaçtı, sıcaktı, soğuktu derken, doğru dürüst uyku bile uyumadın. Bir an olsun kendini düşünmedin. Çocuk biraz düzelse mutlu oldun, solgun yüzündeki sönük tebessümü gören ben ise gizli gizli iç çektim hep.

Anneliğin senin yaptığın gibi bir şey olduğunu hiç düşünmemiştim. İlk oğlumuzdan başlayarak dördüncüye kadar hepsini de sen kendin emzirdin. Başlangıçta düzenli olarak emzirmeyi bilmiyordun, sonra öğrendin ama alışamadın, çocuklar her gece, özellikle de o bunaltıcı yaz sıcağında defalarca ağlayarak uyandırdılar seni. Hiç uykunu alamazdın. Gündüzleri de yemek yapardın, çocuklara bakardın, hiç boş vaktin olmazdı. Sağlığın zaten yerinde değildi, dört çocuk da yedi sekiz yıl iyice yordu seni. Beşinciye gelince, artık mecalin kalmadı, emziremez oldun, mecbur mama vermeye başladın. Çocukla da bakıcı ilgilenir oldu. Çocuk bakıcıyla uyuduğunda için hiç rahat etmedi, gece duyduğun ağlama seslerine kulak kabarttın hep, kendini biraz iyi hissedince de koşup yanına gittin. 1927 yılının başlarında seninle Pekin'e geldiğimizde büyük oğlanla Zhuan Zi'yı evde bıraktık, üç yıldan uzun bir süre de onları alamadık. Bu sana çok acı verdi. Pek bahsetmesen de ben anladım. Sonraları bu üzüntünün seni hasta ettiğini söyledin, onun da etkisi olmuştur ama daha çok çocukların verdiği yorgunluk neden oldu hastalığına. On iki yıllık kısacık evlilik yaşamımızın on bir senesini çocuklarına harcadın, hiç yılmadın, son nefesine kadar var gücünü kullandın. Kız erkek, büyük küçük ayırt etmeden sevdin çocukları. Onları "yaşlılık sigortan ya da kara gün dostun" olarak görmedin hiç, kendi hayatını riske atarcasına sevdin onları. Ancak eğitim konusuna gereken önemi vermezdin. Çocukların karnı doysun, eğlensinler, senin için yeterliydi. Ama seni de anlıyorum, sen de böyle yetişmiştin. Dahası çocuklar da küçüktü. Onlar için yeme, içme, eğlence daha öncelikliydi. Hastalığında tek vazgeçemediğindi çocuklar. Bir deri bir kemik kaldığında bile iyi olamayacağına inandırmadın hiç kendini; hep şöyle dedin: "Ben ölürsem bu çocuklar perişan olur". Daha sonra seni eve yollamamı istedin, sadece büyük oğlanı ve Zhuang Zi'yı görebilmek için, gerekirse geri dönememeye bile razıydın. Seni yolcu ederken dayanamayıp ağladın ve "Kim bilir bir daha görüşebilecek miyiz!" dedin. Ah zavallı! Ben senin gönlünden geçenleri biliyordum, tek istediğin altı çocuğunu da alıp tekrar yanıma gelmekti. Qian, o zaman kesin aklından bunlar geçiyordu.

Çocukların dışında bir ben vardım kalbinde. Neyse ki o zaman baban hala hayattaydı ama anneni kaybetmiştin. Babanın hayatında başka bir kadın vardı ve sen

hep bir parçan eksilmiş gibi hissediyordun. Evliliğimizin ilk yılında, babanla aranızda çok güçlü bir bağ olmasına rağmen, ikinci yıl, bu sevginin yerini ben ve çocuklar aldık. Senin de onunla ilgilenmeye zamanın kalmadı. Hatırlarsan ilk yıl ben Pekin’de iken sen evdeydin. Evden, hasretine dayanamadığın ve babanı görmeye gideceğini bildiren mektupların gelirdi. Bir defasında sinirlenip hemen seni suçlayan bir mektup yazdım. Sen de birini bulup, evde bir sorun olduğunu ve gitmek zorunda kaldığını belirten bir cevap yazdırmışsın. Bu, senin ilk ve son itirazındı. Bundan sonra sana hiç mektup yazmadım. Yaz tatilinde kafamda bir sürü düşünceyle geri döndüm ama senin o gülen yüzünü görünce hepsini unuttum. Bu olaydan başlayarak sen de yavaş yavaş baba kucağından ayrıлып bana geldin. Sonra geri iade edersin diyerek, altın bileziklerini okul harcımı ödemem için bozdurdun ama sana borcumu ödememe ömrün yetmedi. Ne benim ailem, ne de kendi ailen sana gün yüzü göstermedi hiç. Sen hep sabrettin. Biliyorum ki hepsine benim için katlandın. Ben, okuldaki görevimden istifa edip memleketten ayrıldığımda, ailen benimle gelmen için sana baskı yaptı. Nasıl gelebilirdin ki! Yüzün kızararak baba evine geri döndün, o buz gibi aile atmosferinde üç ay kaldınız. Sonunda geldim de sizi bu şehirden götürdüm, çekirdek ailemizi böylece oluşturduk. Sen varlık içinde büyümesen de, ailenin göz bebeğiydin. Ev hanımlığına gelince dört elle işe sarılıp, umulmadık bir şekilde her şeyi idare ettin, hem de bunu severek yaptın. Her zamanki gibi yemeği yapan sendin, yiyen ise biz... Sen birkaç lokma yer bırakırdın. Yaptığın yemekler de hiç fena değildi, hatta usta bir aşçıdan övgü bile almıştın. Çamaşırları da gayet iyi yıkardın, yazın ipek gömleğimi bana bile sormadan alır yıkardın. Evde oturup hiç keyif yapmadın, loğusalık dönemlerinde de dört, beş günde hemen ayaklandın. Kalkmazsam evdeki işleri kim yapacak derdin. Gerçi sen ayakta olsan da işler düzene girmezdi, bu kadar çok çocukla nerde kaldı düzen! Zhejiang’da otururken, iki kere kaçmak zorunda kaldınız savaştan, kargaşadan. O zamanlar ben hep Pekin’de idim. Sen ise annemi ve çocukları da alıp oradan oraya taşındın durdun. Kilometrelerce yol yürüyüp, dağları aştın ve bunların hepsine tek başına katlandın. Sadece annemi ve çocukları taşımakla kalmadın aynı zamanda benim kutu kutu kitaplarımı da sürükledin yanında. Çünkü en değerli varlığımın kitaplarım olduğunu biliyordun. Şu kısacık on iki yılda, başkalarının bir ömür boyu yaşadığından daha çok hayal kırıklığı yaşadın. Qian, senin bünyen nasıl dayansın! Benim sorumluluğumu da yüklenip, bu yükün altında ezildin, senin hakkını nasıl öderim!

Kitaplarım yüzünden az eziyet çekmedin. Onları Şanghay’a taşınması için görevlendirdiğin babanın yardımcısı şikâyet edince, sen dayanamayıp sinirden babanın önünde ağladın. Kaçarken bu kadar kitabı yanında götürünce başkaları senin aptal olduğunu söylediler. Ama sen şöyle dedin: “Kitap olmadan nasıl ders verilir, hem de O’nun tek eğlencesi kitaplar”. Ama bilmediğin bir şey var, o kitapları atsan da

hiç yazık olmazdı. Ama sen nerden bileceksin ki, ben bunları sana hiç söylememiştim! Son olarak söylemek gerekirse, aslında sana minnet borçluyum. Bu on iki yıldır benim için katlandıkların hiç de az değil. Hiç gün yüzü görmedin. Beraber geçirdiğimiz zaman beş yılı geçmez. Günler ne kadar zor da geçse, ayrı da olsak, sen bana hiç huysuzluk etmedin, hatta şikâyet bile etmedin. Bırak benden yana sızlanmayı, hayatından bile şikâyetçi olmadın. Gerçeği söylemek gerekirse, ben biraz huysuzdum, sinirimi hep senden çıkardım. Böyle zamanlarda bile, sen içten içe gözyaşı döktün, ağzını açıp tek bir kelime bile etmedin. Aslına bakılırsa ben de yalnızca sana inandım, bazı şeyleri sadece sana anlattım. Çünkü dünya üzerinde, sadece sen benimle ilgiledin, halimden anladın. Sen benim kahrımı çekmekle kalmadın, sorumluluklarımı da paylaştın. Şimdi sahip olduğum huzura senin sayende kavuştum. O yıllarda çok az hastalandım. Zaten en katlanamadığım şey hastalıktır. Hastalandığımda, inlemelerim hemşireyi bile bıktırır. Sen bir defasında hasta bakıcılığımı yapmıştın, birkaç saatliğine de olsa senin için çok zahmetliydi. Sen, sık hastalanırdın ama ağzını bile açmazdın. Hem evdeki işleri yapacak başka kimse olmadığından, hem de beni rahatsız etmemek için çabalar dururdun. Benim kötü bir huyum vardır, birinin hasta olduğunu duymaktan hoşlanmam. Sonraları sen her gün ateşlendin. Kendin de bu hastalığı güneyden salgın olarak gelen sıtma zannettin. Hep benden sakladın. Yattığın halde benim adımlarımı duyar duymaz ayaklandın. Ben hep garipse dim, doktor da görür görmez: “Felaket!” dedi, “Ciğerin bir tarafı çürümüş”. Doktor, Xishan’a gidip dinlenmeni önerdiği halde, sen çocukları bırakamadın, paraya da kıyamadın. Evde yatıp dinlenmen önerildiği halde, ev işlerinden de vazgeçemedin. Durumun giderek kötüleşince seni eve yolladım. İyileşme ihtimalinin düşük olduğunu biliyordum ancak bir ay kadar kısa bir süre içinde tükeneceğini tahmin edemedim. Aslında seni yine görebileceğimi ümit ediyordum ama buna imkân kalmamıştı. Acaba sen de bunu biliyor muydun? Baban bana, geri geldiğinde tek başına kaldığın küçük evin salonunun olmadığından şikâyet ettiğini söyledi. Ben geldiğimde rahat edemem diye korkuyormuşsun.

Geçen yaz eve döndüğümde senin mezarını ziyaret ettim. Babaannemin ve dedemin biraz aşağısında yatıyorsun, yalnız sayılmazsın. Ancak, vefat ettiğin o yıl babaannem ve dedemin mezarları çok küçüktü, bunun için seni hemen alt tarafa defnettik. Buna ‘kang kuang’¹ diyorlar, yaşayan insanların gözünde çok huzursuz bir yer. Buna bir çare buluruz bakalım! Mezarının her yerinde ufak otlar bitmiş, otların üzerindeki çiy taneleri bez ayakkabılarımı ıslattı. Senin defninden altı ay sonra, mezarının ayakucunda küçük bir toprak parçası kaldı, bunun dışında neresinden baksan yeni bir mezar olduğu anlaşılıyor. Ben ve Yin, bu yaz eve döndük. Aslında seni ziyarete gelecektik ama O hastalanınca gelemedik. Sana şunu söylemek istiyoruz:

¹ Eski mezarların alt kısmında yer alan ufak, boş alana verilen ad.

“Beş çocuğumuzun hepsi de iyi. Onlara var gücümüzle bakıyoruz. Ölmüş annelerine hep minnettar kalmalarını sağlayacağız.____Sen, Qian! Rahat ol ve huzur içinde uyu!

11 Ekim 1932